

Stanisław Rospond

DIALEKTOLOGIA A TOPONIMIA

Narodziny i rozwój dialektologii słowiańskiej od pierwszej połowy XIX w. (Izmail Ivanovič Sreznevskij 1840, potem Lucjan Maliński 1873), tuż po pracach historyczno-komparatystycznych (Józef Dobrovský 1822), oznaczały również dla toponomastyki decydujący postęp przez respektowanie nie litery, lecz dźwięku. Spod sugestii litery nie mógł się jeszcze wyzwolić ks. Onufry Kopczyński, dopiero Józef Mroziński stał się prekursorem nowoczesnej fonologii.

Podjęte w tytule zagadnienie ma kilka płaszczyzn badawczych: 1) znaczenie wyrazów zakodowanych w gwarze, a nie znanych słownikom ogólnym dla ścisłej analizy nazw topograficznych i w ogóle dla deantroponimizacji toponomastyki słowiańskiej; 2) formy toponimiczne gwarowe są niejednokrotnie kontynuacją pierwotnych, a nie oficjalne, urzędowe. To np. ma szczególne znaczenie na terenach germanizowanych czy pogranicznych.

Reprezentatywnym przykładem, ilustrującym punkt 1 (termin gwarowy a etymologia) jest pseudonaukowa, literkowa rekonstrukcja zapisów *Silingoi* (Ptolemeusz), *Silesia*, *Silenoti* czyli wywód *Śląskan* i *Śląska* od germańskich *Silingów*, którą przyjęli wybitni uczeni: Josef Pavel Šafařík, František Palacký, Lubor Niederle, Franz Miklosich, Aleksander Brückner, Jan Rozwadowski, Max Vasmer¹. Nie byłoby tej obszernej dyskusji i karkołomnej etymologii germanistycznej, gdyby znane były archiwalne materiały dialektologiczne ze Śląska I. I. Sreznevskiego (1840): "Skąd pochodzi nazwa *Ślązaków*, *Ślęzaków*, *Szłęzaków*? [...] Jakby nie było, narzecze śląskie dotychczas zachowało wyraz, na który w tym wypadku nie

¹ Por. S. Rospond, *Ślęza i jej derywaty*, "Onomastica" I, 1955, s. 7 i n.

można nie zwrócić uwagi. Jest to *ślęga* lub *ślęga* = błoto, mokradło, bagnisko. Od niego pochodzi *ślęko* = kałuża, brudne miejsce na podwórku lub ulicy i *ślęzak* = mokrzyca².

Na tropie tej etymologii polskiej był Władysław Semkowicz, cytując za *Słownikiem gwar polskich* wyrazy: *ślęgnąć* 'moknąć', *ślęga* 'siota', *prześlęgi* 'przemoknięty'³. Z czasem przez kwerendę ustną jego i moją poszerzono zasięg i zasób wyrazów od podstawy psł. **slęg-* utworzonych.

Nie było Silingów na terenie Brandenburgii (*villa Slensgore* 1205 = *Ślęsa góra*, dziś Schlenzer, w pow. Jüterbog⁴), na Słowaczynie (*Solesam* 1156, *Zelesen* 1209 = *Ślășany*, węg. *Szelesany*, okr. Tekov⁵), w okr. Arad rum. *Salageni*, węg. *Szalassány*⁶, w serbskim Šrebie (*Slazan*⁷) oraz na Pomorzu (1281 in *Slana* = *Ślędna*, dziś przeinaczone *Stołna*, niem. *Sohlana*, dawny pow. tczewski). Dopiero niektóre nowsze toponimy polskie lub pozapolskie można by wyprowadzać od osadników ze Śląska! Dokumentacja dialektologiczna polska rozwikłała w sposób jednoznaczny zagadkę Silingów, którzy jako osadnicy Śląska, mogą również pochodzić od podstawy *slęg-*, greczyzacyjnie substytuowanej jako *Siling-* (por. *Silesia*, *silensie*).

Następnym przykładem rozwikłania ważnego problemu slawistycznego przy pomocy p o t o c z n e g o słownictwa słowiańskiego, skonfrontowanego z obszerną dokumentacją hydro- i toponimiczną, jest etnonim *Slawianie*, *Słowianie* (grec. *Sklabenoi*, łac. *Salaveni*), który był i jeszcze dziś w przeróżny sposób pseudonaukowy i mało przekonujący interpretowany: od *solavus* 'niewolnik' itp. Oczywiście nie wchodzi w rachubę *slava* 'gloria', choć i ten wyraz można by wyprowadzać od podstawy pie. **k'leu-*, **k'lou-*: **k'el* 'mo-

² Por. *Wiesł Śląska w 1840 r. Relacje z podróży naukowej P. I. Srezniewskiego po Śląsku*, oprac. E. Kucharska, A. Masz, S. Rospond, Wrocław 1973, s. 200.

³ W. S e m k o w i c z, *Historyczno-geograficzne podstawy Śląska*, [w:] *Historia Śląska*, Kraków 1933, s. 12.

⁴ J. N a l e p a, *Ślęsa Góra na pograniczu wielicko-żużyckim*, "Onomastica" II, 1956, s. 319 i n.

⁵ J. S t a n i s l a w, *Slovenský juh v stredoveku*, z. 2, "Turčianskij sv. Martin" 1948, s. 484.

⁶ I. K n i e z s a, *Az esztergomi káptalan 1156, évi dézsmajegyzékének helységel*, Századok 1939, s. 182.

⁷ S. R o s p o n d, *O niektórych toponimach topograficznych na -any*, "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego" 1982, Prace Językoznawcze nr 8, s. 157-161.

kry, wilgotny' psł. *slav-, *slov- 'płynąć', gr. κλύω, łac. oluere 'czyścić', oloōa, lit. šluoju, slaviaž, šlavinėti 'zamiatć'⁸. Tu prawdopodobnie należy psł. *slaza 'łza', *slota.

Na terenie południowosłowiańskim (słoweńskim czy serbochorwackim) zachowały się takie archetypy apelatywne, które w innych językach słowiańskich zakodowane zostały jedynie w nazewnictwie: por. sch. slávitī 'rozcieńczać wino wodą', osláviti 'złagodzić pogodę', slavak 'woda z octem', slovina, slovinak, slavina 'rodzaj winogron'.

Bez tej konkretnej bazy formalno-semantycznej nie zrozumie libyśmy niezwykle produktywnych hydro- i toponimów: pol. Sława, Sławioa, Sławsko, Sławno, epitet Dniepru w Słowie o pułku Igora Sławutyioia, ros. Słowaž, ukr. Sławocna itp.

Poważnym błędem metodologicznym Jürgena Udolpha, wyznaczającego wąski górzysty skrawek Prasiłowianom na Podkarpaciu (od Zakopanego po Bukowinę) było oparcie się na stereotypowym i bardzo skąpym materiale, a pominięcie stratygrafii i chronologii archetypicznych baz prasiłowiańskich: *slęg-, *slav-, *slov-, *gød- itp. Ich właśnie zmapowanie powstrzymałoby go od euforycznego podtytułu *Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimt der Slaven* właśnie na Podkarpaciu, czyli przemianowanie po raz pierwszy w sławistyce Słowian - doliniarzy i wodniaków (por. źródła bizantyjskie) na górali. Czy znalazłby autor potwierdzenie swojej karkołamnej koncepcji w kulturze materialnej Słowian⁹, typowych rolników, mających przebogatą rodzimą terminologię fizjograficzną na oznaczanie pola, równiny, mokradła i zapożyczoną "góralską"?

Jako exempli gratia znaczenia dialektalnego i potocznego podają słownictwo (dialektyzmy sensu stricto i prozaizmy topograficzne, potoczne) zaczerpnięte z kilku monografii¹⁰:

b a r ь, b a r a 'błoto, bagno'

pol. bara, bażelisko, barsyna, barszoło, barsówka; ros. i ukr. bar, czes. i słowac. bara, bařina, barina sch., słoweń., bułg. bara;

⁸ T. L e h r - S p ł a w i ń s k i, *O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian*, Poznań 1946, s. 191-192.

⁹ Por. K. M o s z y ń s k i, *Kultura ludowa Słowian*, Kraków 1939.

¹⁰ S. R o s p o n d, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -bsk-*, Wrocław 1969; H. B o r e k, *Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -en-*, Wrocław 1969; J. U d o l p h, *Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen*, Heidelberg 1979 (wartościowe zestawienie wybranego materiału, ale nieuzasadnione wnioski co do przykarpackiej praojczyzny Słowian).

niezwykle produktywna baza topograficzna: pol. *Baryon*, ukr. *Bar*, sch. *Barica*

b o c h -, *b ɔ c h -* → *b e c h -*, *b o c h o t* 'bagno' itp.
ros. dial. *bochot*, birus. *bochat*; J. Rozwadowski¹¹ był na tropie tej charakterystycznej bazy hvdro- i toponimicznej, utożsamianej z pie. **bhag-* (niem. *Bach*, goc. *bakki*, gr. *πέσσματ*, może słow. *bagno*); pol. *Bochynia* → *Bochinia* → *Bochmia*¹², *Bochań*, połab. *Bochyn* (1358 *Bochin*), czes. *Bochyně*, słowen. *Bohinj*, *Bohinjsko Jezero* (1250 *Voehina*)

b r ɔ n -, scs. *b r ɔ n i j e* 'błoto'
sch. *brna*, *brna*, bułg. dial. *brné*, słowen. *brn*, *brnje*, łuż. *bo-rno*; pol. *Brenna*, czes. *Brno* → *brn-eno*, tj. *Brno*, słowen. *Brnica*

b ɔ l k ɔ 'zagłębienie rzeczne, bagno'
pol. dial. *bełk*, *bełch*, ukr. *bovč*, sch. *buk*; pol. *Bełk*, *Bełoz*, *Bełczna*, słowac. *Błki*, w Rumunii *Bălo*

b ɔ l z ɔ 'zarośnięty parów'
pol. dial. *bełzy się* 'świeci', ukr. *beva*, gw. *beusa*; pol. *Bełz*, *Bełzec*, *Bełżyce*, słowac. *Bažka*, węg. *Bölsee*, rum. *Bulsu*, *Bulsani*

b ɔ r l o 'błoto'
pol. *barło*, *bartóg*, ukr. i łuż. *borło*, sch. *brlja*; pol. *Barlino*, *Berlin*; oczywiście tu należy *Berlin* w Niemczech oraz identyczne toponimy na Łużycach i w Czechach

c h a b e l ɔ 'rodzaj chwastu': *c h a b ɔ*, *c h ɔ b ɔ*
pol. dial. *chwibiele*, moraw. dial. *ahab* 'pręt, gałąź'; pol. *Chab-sko*, *Chabielny Młyn*; tu należą stpol. *chebda* 'sambucus *ebulus*'
czes. dial. *chebz* 'bez', pol. *Chebdaie*, dziś *Chebis*, czes. *Chab*, *Chebsko*

c h ɔ c h ɔ l ɔ 'mokradło'
pol. *chechło*, *chechład* (wtórne *chęch*), birus. *ahachla*; pol. *Chech-ło*, *Czechły* (bardzo częste topo- i mikrotoponimy), *Chechłowo*

d r ę g - 'miejsce bagniste'; warianty *dreg-*, *dregu-*
ros. dial. *drjagva*, *dregva*, *drjaga*, birus. *drehva*, *dryhva*; ukr. dial. *drahva*, *drjahva*; por. plemię staroruskie *Dregowione* (u Por-firogenety *Δρουγούβιται*, u Nestora *Dregoviđi*); ros. *Drjażna* (nie-

¹¹ J. Rozwadowski, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948, s. 299.

¹² S. Rospond, *Ze studiów nad polską toponomastyką*, XX. *Bochnia*, "Język Polski" LXII, 1982, z. 2-3, s. 91-94.

potrzebnie V. N. Toporov i O. N. Trubačev podali rodowód bałtycki¹³)

g l ě v ь, g l i v ь 'oślizły, kleisty'

pol. gw. *gliwa* 'grzyb', *gliwieś*, ros. gw. *glev*, *glava*; pol. *Glewice*, *Gliwice*, *Glewno*, słowac. *Hlevna*, węg. *Haleuna*

g o l a 'teren goły, bezleśny, urodzajny'

gw. śląskie *gola* i od niego utworzone plemię *Gołęszacy* lub *Gołężacy* (*Geograf Bawarski* z IX w. *Golensizi*, 1155 *Golensizezke* = *Gołęszycok(i) gród*), połab. *Goīno*, niem. *Gohlen* oraz *Gühlen*, ukr. *Nagolna*

g r ę z ь 'błoto'

pol. gw. *grzęzy*, czes. *hrez*, sch. *grez*, ros. *grjaz*; pol. *Gręzna*, ros. *Grjaznoje*, sch. *Greczna*

k l j u č ь 'źródło'

ros. *ključ*, ros. dial. *ključevina*, sch. *ključ*, ts. bułg.; uściślenie od strony semantycznej hydro- i toponimów jest możliwe jedynie dzięki tej dokumentacji: pol. *Kluosno*, *Kluosko*, potem *Kluoszewsko*, ros. *Ključevsk*, sch. *Ključ*, połab. ts.

k ь l ь, k ĩ o 'poręba z odłamkami pnia drzewnego'

kasz. *kłó*, ukr. ts.; pol. *Kielno*, *Kielce*, *Kłaj*; por. niżej *nakłó*

k o l t ь: k o l -, k ь l -

pol. gw. *kłota*, *kłot* 'pniak, kłoc do rąbania drewna'; czes. *klat* ts., pol. *kłotna*, *kłotno*, czes. *Klatná*

k o b e r ь 'rodzaj rośliny'

kasz. *kyób'ór* 'podbiał', *kyob'eře* 'łopian', słowen. *kóber* 'ciemniernik'; pol. *Kobierno*, *Kobierna*, czas. *Koberno*

l e ž a j ь 'pastwisko'

pol. gw. *leżaj* 'pastwisko', na Orawie *leżajka* 'trawa nad rzeką' (model strukturalny *leża* : *leżaj* = *góra* : *goraj* = *kłó* : *kłaj*); pol. *Leżajna*, *Leżajsk*; *Słownik gwar polskich* (t. 3, s. 31) cytuje: wołki pożenę na *leżaj*

l ь b ь, l u b -, l j u b - - pie. **l e u b h-*, **l o u b h-* typowa baza topograficzna, która pomieszała się w nazewnictwie z *ljub-* 'lubić'; materiał leksykalny z Pomorza¹⁴ potwierdza to zna-

¹³ V. N. Toporov, O. N. Trubačev, *Lingvističeskij analiz gidronimov Verchnego Podneprovja*, Moskva 1962, s. 185.

¹⁴ F. Lorentz, *Pomoranisches Wörterbuch*, B. 1, Berlin 1958, s. 451.

czenie pierwotne, bez którego trudno byłoby zrozumieć niektóre hydro-, oro- czy toponimy: pomor. *lěba*, *lěbina* 'pręty do plecenia', *lěbixna* 'gęsta, twarda trawa', *lěb'onka* 'gęsta trawa'; tu zaliczyć należy nazwy od podstawy *lěb-*, *lūb-*, *ljub-*: *Leba*, *Łebno*; zapisy historyczne: u Długosza *Lyeba*, 1570 *Liebno*, czyli może wtórne *l* ← *u*; por. jeszcze *Lubna*, *Lubień*, *Lubno*, *Lubsko*, czes. *Lubná*, *Lubno*

m ě l ɔ, *m ě l ɔ* 'płytkość'

kas. *miał* 'błoto rzadkie, woda mętna', por. *mielizna*, *miela*, *miel*; pol. *Mielno* (bardzo często), *Mielec*, połab. *Melno*

m o r k a 'mokradło'

na Polesiu *maroćna*, *maroćyna*, *maroćne*, *maroćnja*, ukr. *morokwa*; pol. *Mroczeń*, czes. *Mrač*, poleskie *Moroćno*

n a k ɔ l ɔ, *n a k ɔ l ɔ* 'mokradło'

sch. dial. *naklo* 'stehendes Gewässer', *nāklija* 'zakręt rzeki', czes. *nákel*, *nākli* 'feuchte Stelle am Wasser', kas. powiedzenie: *mā taką vigođą, że z nākli vodą nosi*¹⁵; por. pol. *Nakło*, pierwotnie *Nakieł*, *Nakielna*, sch. *Nakal*, ros. *Nakło*, czes. *Náklo*

o c h o d - j a → pol. gw. *o c h o d z a*, *o c h o z a* gw. *ochoza* 'moczary porośnięte zaroślami': stpol. *ochozsa* 'miejscie (wieś, las), przy którego założeniu obchodzono granice w obecności sąsiadów', łac. *circuitio villas*; pospolita nazwa lasów i miejscowości np. w Wielkopolsce 1262 r. *las Ochoza*, koło Rógowa *Ochozsa*¹⁶; por. też pol. *Ochódno*, bułg. *Ochoden*

q b ɔ l ɔ 'zagłębienie w rzece'

maced. *qbelb* → *jabel*, dial. *jubel* 'Fischteich', bułg. *vumbel*, *vubel*, połab. *wūmbal* lub *vōbāl*, sch. *ubao*; czes. *Ůblo*, niem. *Aubeln*, sch. *Uble*, *Ubli*, słoweń. *Ubelsko*, pol. *Wąblany*

p e l s o: *p ł o*, *p ł a j*, *p ł e s o* 'płycizna, jezioro, zagłębienie rzeki'

ros. *plěso*, białrus. *ples*, ukr. *plaso*, czes. dial. *ples* 'tiefe Stelle im Fluss', pol. dial. *plaso*, *plos*¹⁷; od tego charakterystycznego "Wasserwort" różne powstawały od najdawniejszych czasów

¹⁵ Por. P. Smoczyński w: "Onomastica" XVIII, 1973, s. 73.

¹⁶ Wg ks. S. Kozierowskiego, *Badania nazw topograficznych archidiecezji gnieźnieńskiej*, Poznań 1914, s. 197-198.

¹⁷ Wg M. Łeszów, *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin 1972, s. 12.

nazwy: prawdopodobny jest wariant synonimiczny dla jeziora na Węgrzech *Balaton* (słow. *Blateno*), tj. *Peleo* (bez metatezy u Aureliusza Victora), *Pelsois* u Jordanisa, *Peisoi* u Pliniusza; por. *Go-pło*, *Pleńia*, czes. *Plešná*; można by nawet zagadkowy *Felplin* pierwotne **po-pł-ene* tu zaliczyć

r a j a 'błoto'

kasz. *raja* 'błoto'; nie każda, zwłaszcza bardzo dawna nazwa pochodzi od *raju* 'Paradies': 1136 *Rajako*, *Rajcza*, *Rajec*, ros. *Rajgorod*; wysunięto etymologię rodzimą dla psł. **raja*, tj. *raja* : *roja* : *rěka* = *kraje* : *kroite*¹⁸; było to odpowiednie określenie dla nazw wodnych i nad nimi położonych miejscowych: może wyspa *Rugia* i jej mieszkańcy *Rutari*, *Rugiani*, *Rojani* (*g* = *j*, literkowe odczytanie *g*) pochodzi od psł. bazy **raj-*, *roj-*

r a v a, *r o v a*

słowac. dial. *rava*, *riava* 'Bergbach, Giessbach'¹⁹, słowen. *ráva* 'Quecke, Sumpfschachtelhalm'; pol. *Rawa Ruska*, *Rawa*, rzeka na Śląsku, *Rawa* w dawnym pow. lubartowskim, *Rawa* lub *Rowa* na Białorusi; tu zaliczyć należy lit. *rovà* 'pozostałość po powodzi', łot. *rāva* 'stojąca woda, sadzawka'. Rzecz znamienna, że plemiona mordwińskie *Wołgę* nazywają *Rav*, *Ravo*, która u Ptolemeusza figuruje jako 'pā'²⁰

s o l p a → scs. *s l a p a* 'fluctus'

czes. *slap* 'Flusschnelle, Wasserfall', dłuż. *slap*, słowen., sch. *slap*; pol. *Słopy*, *Słopa*, potem *Csłopa*, *molendinum Slop* 1408; por. lit. *salpà* 'Fluss - oder Seeinsel, kleine Bucht, Wiese', *salpas* 'Bucht, im Sommer austrocknender Flussarm', ros.-cerk. *vsělěpati*, *slěpati* 'hervorquellen (von Bächen)', *slěpati* 'fliessen, wogen'

s o p o t a 'źródło, wodospad'

pol. dial. *sopot*, sch. *sopot*, *sopotnica*, bułg. *sopot*, ros. *so-pět'*, *soplju* 'schnaufen, schnauben', strus. *sopėti* 'Flöte spielen'; formacja *sop* : *sopot* = *groch-* : *grochot* = *klop-* : *kłopot*; por. pol. *Sopot*, w Bawarii *Zoppatenbach*, 1406 *Zotpodeni*, 1533 *Zotpotten*, w Grecji *Sopoteno* - Σαμπαντίνα Σομποτίνο

¹⁸ S. R o s p o n d, *Słowiańskie nazwy...*, s. 225 (za J. J. Mikko-lą).

¹⁹ Por. J. M e l i c h w: "Archiv für slavische Philologie" XLII, 1929, s. 312.

²⁰ T. L e h r-S p ł a w i ń s k i, *op. cit.*, s. 55.

t a j ь, t a j a t i 'topnieć'

pol. dial. *taj* 'koryto napełnione wodą z potoczków, którym się spuszcza drzewo z gór'; pol. *Tajno*, jezioro (koło Dylewa, Ostrołęki i Augustowa), czes. *Tajná*, słowac. *ts.*, ros. *Tajna*, ukr. i słowen. *ts.*

v i d-, v ь d- - pie. *v e i d-, v i d-

charakterystyczna baza hydronimiczna: pol. dial. *widne pole* 'podmokłe' i dlatego ze śladami; czasem obok przejrzystych nazw (*Widno*, *Widna*, bułg. *Viden*, *Vidno*) są nieco zagadkowe: *Wda*, rzeka, *Widako* → *Wicko*, *Widawa*, *Powidz*, nawet *Wdzydze*²¹

v ь r p ь.

stpol. i kasz. *warp*, *warpa* 'samodział', *warpać* 'łatać'; może tu należą: *warpa* 'hałda', *warpy* 'nasypy, wały'; por. *Warpno* (1184 *Werpene*) koło Szczecina

z a n o g a

ros. dial. *zanoga* 'Vertiefung neben einem Fluss oder einer See, die von Frühlingwasser überschwemmt wird', maced. dial. *zanoga* 'steiles, kleines Tal', bułg. dial. *zanoga* 'Abhang', w Rumunii *zanoágá* 'Bergkessel'; por. częste na Bałkanach i Ukrainie nazwy *Zanoga*

g ь d a n ь j e 'teren wilgotny, mokradło'

por. na wyspie Hvar w Jugosławii *gdinjica* 'mały las', gdyż lit. *gūdas*, prus. *gudē* 'zarośla'; relacja psł. **gud-*: bałt. *gud-* jest normalna; o tej charakterystycznej ogólnosłowiańskiej bazie topograficznej pisano niejednokrotnie w kontekście etymologizacyjnym *Gdańska* (999 r. *Gyddanyzo*), *Gdyni*, *Gdowa*, ros. *Gdov*, sch. *Gaoko polje*=**gudsko* oraz plemię *Gudusoani* (u Porfirogenety *Tourzjōkă*, żupa chorwacka), hydronim *Gaoka*, czes. *Kdyně*, na wyspie Pag *Dinjiška*

k ь t-j a - *k c a

na podstawie materiału toponomastycznego należy odtworzyć psł. a-pofoniczne warianty *kāt*||*kut-*||*kst-*; por. *kuca*, *kuśa*, *kutati* 'otulać', scs. *kqšta*; *kqtami* określano 'miejscu ustronne, na poboczu lasu leżące', też 'przyleśne szopy z drewna' (por. *Katowice*, potem *Katowice*), *Kutno*, *Koynia*²²; połab. plemię *Koynianie* od grodu *Koynia* (1121 *Kisun*, 1170 *oastrom Kyshin*)

²¹ S. R o s p o n d, Ze studiów nad polską toponomastyką, *XXI*, *Wdzydze*, "Język Polski" LXII, 1982, z. 2-3, s. 94-98.

²² S. R o s p o n d, Ze studiów nad polską toponomastyką, *LIX*, *Koynia*, "Język Polski" LX, 1980, s. 259-262.

l u t-, l j u t-, por. łac. l u t e u m 'bagno'
szereg hydro- i toponimów topograficznych - pol. *Lutynia, Lutna, Lu-
oiqia*, czes. *Lutyně* (1305 *Luthina*), ros. *Lutyńsk* - sugeruje odpo-
wiednie archetypiczne apelatywum topograficzne

m o d l- - m o d l a 'teren wilgotny'
por. pie. **mad-* 'mokry, cieć, ociekać'; wyraz wprawdzie zaginął,
ale słusznie Kazimierz Moszyński²³ - na podstawie licznych nazw
wodnych (*Modla, Modło*) też miejscowych (*Modlno, Modlna, słowen.
Molna* 1072, niem. *Moll* w Karyntii, tj. pdsłow. l - dl) - re-
konstruuje apelatywum topograficzne **modla*

r a d- pie. r ō d- 'skrobać, grzebać'
nie można hydronimów i toponimów wyprowadzać od radz 'wesół' lub
od odpowiednich antroponimów; por. pol. *Radęca* (*Radanosa* 1308),
Radantia - niem. *Rednitz* we Frankonii, czes. *Radná*, por. jeszcze
pol. *Rada* - *Reda, Radunia*, sch. *Radna*

s t o b- // s t r b-
por. scs. *stāblīje* 'pęd roślinny sitowia, trzciny'; odpowiednia
baza dla małych rzeczek błotnistych, sitowiem zarosłych i nad ni-
mi miejscowości położonych; por. liczne pol. *Stobno*, też *Stobiso*,
Stobnica, połab. *Stobno*, niem. *Stöwen* (1278 *Stobens*), na Rugii i
w Bawarii ts. (niem. *Steben*)

pie. **s t e r-* -> psł. **s t r ě- l-* : pie. **s e r-*, **s r-*
'bystro płynąć'
por. ukr. *stril-voda* 'bystra woda', pol. *strzał rzeki* 'główny kie-
runek, którym bieży nurt'; można by też odpowiednie nazwy (*Strse-
lno, Strzelin*, czes. *Střelná*, połab. *Střelno*, niem. *Strehlen*, ukr.
Strelna, nazwy wodne) połączyć etymologicznie z bazą pie. **ster-*
'rozszerzać', łac. *sterno*, scs. *prosterq, prostrēti, przestrzeń*, psł.
**strěla* 'strzała' - byłyby to 'wody równo, prosto płynące'

v ō d- r- 'wodnisty'
prawdopodobnie była to pie. baza **ved-r-/*vod-r-*; por. *Odra*, słow.
*wydra, vĕdro, voda*²⁴ z infiksem -n-, tj. *vŏdr-*, por. lit. *vandũ*,
vandens, łac. *unda*, sanskr. *undāti*; trudno byłoby prastare formy
wyprowadzać od niem. *wandern*, por. *Wędrynia* koło Cieszyna, czes.
Vendryně, 1300 *Wandrine*, też *Wędrynia* koło Sulęcina (1305 *Wandrina*),

²³ K. M o s z y ŋ s k i, *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*, Wro-
cław 1957, s. 267.

²⁴ S. R o s p o n d, *Odra - Ουιαδος, "Onomastica Slavogermanica" II*,
1966, s. 111-114.

por. jeszcze *Wędrzynia*, dopływ Olzy oraz połab. *Wędrje*, 1307 *Wender*, pol. *Wędra* zaginiona wieś koło Mogilna (1783 *in Wandra*²⁵)

v o l-, v e l-, v ł l- 'mokry, wilgotny'

etymologia *Wawelu*, czyli dawnego *Wawla* - **vq-vale*, informuje niezbicie, że istniał dawniej wyraz *wqwel* 'suche, wzniesione miejsce wśród wód i mokradeł'²⁶ - por. *Wqwelno*, *Wlen* - **velent*, dziś *Wlen* na Śląsku; tu zaliczam *Wołynia*, dziś *Wolin* pomorski (1183 *castrum Wolyn*), ts. na Rugii (1318 *Wollyn*), ros. *Velosk*, czes. *Volyně* (1315 *in provincia Volinensis*); przyr. -*ynia*, czes. -*yně* przyrastał do baz archetypicznych (*Gdynia*, *Kdyně*); por. jeszcze połab. *Volyně* lub *Velyně* (1384 *Vellyn*), łuż. ts. (po niem. *Wellanne*, 1340 *Welin*), słowen. *Velinja Ves* (można się wahać, czy pol. *Wieleń*, *Wieluń* słusznie wyprowadza się od podstawy *wieli*, *wieliki*, *wielki*).

Dialektolog jest bardzo pomocny toponomastie, ale i ten nie pozostaje mu dłużny. Z archetypów toponimicznych rekonstruujemy wiele wygasłych baz apelatywnych, które jako podstawa toponimów musiały dawniej funkcjonować, tylko jako zakodowane relikty tkwią w nazwach.

Z pracy doktorskiej H. Z a j ą c z k o w s k i e g o, *Terminologia topograficzna gwar polskich*, napisanej pod moim kierunkiem i opartej o bogatą kartotekę *Słownika gwar polskich*, *Słownika gwary śląskiej* oraz innych źródeł, wyłowić można wiele haseł charakterystycznych i nieraz ujawniających się w nazewnictwie geograficznym: *ponik*, *poryja*, *snoza*, *kobiór*, *palędź*, *uurod*, *głębiór*, *ahochoł*, *ksap*, *ochosa*, *papry*, *parzoły*, *paciopa*, *topło*, *trsepioza*, *ohrechoł*, *pałyga*, *ubiedrza*, *wąkop*, *spłaza*, *lech*, *lecha*, *kotyna*, *koowie*, *słok*, *saczerek* itp.

Nieraz znaczenie uściśla etymologią. Moglibyśmy interpretować miejscowość nadmorską (woj. gdańskie) *Karwia* = nie hodowla krów, lecz 'łąka, pastwisko dla krów': *Jes Karwa stoi na karwach*.

Z tych powodów duże znaczenie będą miały słowniki topo- i mikrotoponimiczne przygotowane przez Henryka Borka i Witolda Śmiecha.

Zbyt jeszcze skromnie uwzględnia się eksplorację terenową dla wydobycia form żywych, potocznych, wręcz gwarowych, a nie tylko oficjalnych, urzędowych. Dla niemal całej Polski dokonano takiej

²⁵ T. T o r n i k i d i s, *Uwagi o bazie toponimicznej wódr*, [w:] *Studia językoznawcze poświęcone prof. S. Rospondowi*, Wrocław 1966, s. 445-454.

²⁶ W. T a s z y c k i w: "Onomastica" I, 1955, s. 55-56.

eksploracji z ramienia Komisji Ustalania Nazw Miejscowości i Obiektów Fizjograficznych przy Urzędzie Rady Ministrów. Do użytku służbowego wydano wykazy (ok. 200) podające zebrane przez eksploratorów w terenie formy potoczne. Ma to szczególne znaczenie dla terenów językowo pogranicznych, np. polsko-czeskiego w Bramie Morawskiej (tzw. dialekt "laski" w Opawskim), gdzie - wbrew zdecydowanemu sprzeciwom bohemistów - zostały w nazewnictwie potocznym i bezpośrednio przez kolonistów niemieckich przejętym zakodowane etymologiczne formy z samogłoskami nosowymi oraz z *g* zamiast *h*: **Olomqt-ja* - *Olomqo* - *Olomunc* (1208 r. na lokalnej pieczęci biskupstwa ołomunieckiego *Holomuncensis*, czyli też gwarowe protetyczne *B-*); 1235 *in Olomunoz*, 1257 *in Olomuns* itp., stąd pol. *Ołomunio*: 1155 r. *gradios Golensizeske* = gródziec Gołęszycki, czyli gród plemienia, które *Geograf Bawarski* wymienia jako *Golensizi* = Gołęszycy; por. też nierzadkie zapisy z *g*: 1672 *Groitzsch* (w metryce lokalnej), tj. niem. *Groitzsch* - *grodaieo*, *grodziu* - *Groj-aa*, stąd dyftongiczne *oi*²⁷.

Odsyłam przy tym jeszcze do moich artykułów o autentyzmie nazewniczym przez respektowanie form żywych, terenowych w zapisach Kopernika²⁸ i Długosza²⁹.

W zakończeniu tych uwag o ścisłym zazębianiu się dialektologii z toponimią przytaczam poniższe konkretne przykłady:

1. *N i e m o d l i n* na Śląsku jest w świetle materiału historycznego i gwarowego formą wtórną zamiast **Niemodlin-ja* - *Niemodlin*; por. model participialny na *-im* (*Oświęcim*); gw. v *Nemoliu*, 1228 r. *Nemodlin*³⁰.

2. Urzędowy *S z c z y r z y c* w dawnym pow. limanowskim wobec gw. *Cyryca* powstał drogą fałszywej dekompozycji *s(s) Cyryc* od *Cyryce*, nazwa patronimiczna od nazwy osobowej *Czyr*, por. 1234 r. *de Cyriah*, 1238 *de Cjrice*, 1346-1358 *de Círioz*, tak też u autentycznego Długosza korzystającego z informacji lokalnych pro-

²⁷ Co do dyskusji *Kopečný-Rospond-Šrámek* por. *S. Rospond*, O pograniczu językowym polsko-czeskim, [w:] *Studia śląskie*, w druku.

²⁸ *S. Rospond*, Z badań nad przeszłością polskiego języka literackiego, VI, Autentyczne polskie nazwy w rkp. Kopernika, "Język Polski" LIV, 1974, s. 367-371.

²⁹ *S. Rospond*, Ze studiów nad polską toponomastyką, XVI, Autentyzm nazewniczy Jana Długosza, "Język Polski" LVI, 1976, s. 170-179.

³⁰ *S. Rospond*, Śląskie studia toponomastyczne, II. Possesiva, "Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego" III, 1961, s. 19.

boszczowskich (*Czyrzoś*), ale już w innych dokumentach i w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* (t. 11, s. 875) *Saczaryz*³¹.

3. *Łambowice* śląskie były pierwotnie *Głębinowice*, gdyż tak podali mieszkańcy tej wsi na przewodzie sądowym w 1561 r. w Nysie (*k Głubnowiasom*). Zanik nagłosowego *G-* spowodowany był bohemizacją, tj. nagłosowym przydechem *H*-³².

4. Komisja przy Urzędzie Rady Ministrów, nie znając autentycznych przekazów z księgi metrykalnej Łącznika (1684 *ziogiewnicau = Łagiewnicze - Łagiewnicy 'wyrobnicy łągi'*³³), przyjęła za J. G. Knie potworek *Ogiernioze*, niem. *Legelsdorf*.

Uniwersytet Wrocławski
im. Bolesława Bieruta

Stanisław Rospond

DIALECTOLOGY AND TOPONYMY

The problem of overlapping of dialectology and toponymy discussed in the paper has several research aspects:

1. It is important to study words used in dialects but unrecorded in general dictionaries; this may contribute to a proper and exact analysis of topographic names;

2. it is the dialectal toponymic forms and not the official, standard ones which often are continuations of the original forms. It is especially important to note this fact in the Germanized or frontier areas.

A representative example of pseudo-scientific, literal etymologies of toponymic names is provided by the old headlong derivation of *Ślązanie* and *Śląsk* from German *Silings*. The colloquial Slavonic vocabulary was also used in the proper analysis of the ethnonym *Sławianie*, *Słowianie* (cf.: PS **slav-*, **slov-*, 'to flow', Lat. *cluere* 'cleanse', probably also PS **olsza*

³¹ S. Rospond w: "Lud Słowiański" IV A, s. 25 i n.; mało prawdopodobna jest etymologia **Czyrzyk-je* W. Lubasia (*Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław 1968, s. 148).

³² S. Rospond, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, t. 3, w druku.

³³ S. Rospond, *Z badań nad przeszłością dialektu śląskiego. Księga chrztów z Łącznika 1684, 1715, [w:] Česko-polský sborník vědeckých prací*, t. 2, Praha 1955, s. 69-105.

'tear', *slota*). Without this solid formal-semantic base one could hardly account for such unusually productive Slavonic hydro- and toponyms as Pol. *Sława*, *Sławica*, *Sławno*, Rus. *Słoważ*, Ukr. *Sławoczna* etc. Dialectisms and colloquial topographical vocabularies constitute a rich source of bases for the derivation of toponyms, Cf.: e.g. **bars*, **bars* 'mud, marsh', Pol. dial. *bara*, *barzyna*; **brlzw* 'bushwooded ravine', Pol. dial. *beży się*; **chabew* 'a kind of weed', Pol. dial. *chobieles*; **glěvъ*, **glivъ* 'slimy, sticky', Pol. dial. *gliwa* 'mushroom'; **sopotъ* 'spring', Pol. dial. *sopot* etc.

On the other hand it is possible to reconstruct many extinct appellative bases from their toponymic archetypes e.g. **gadanъje* 'damp area, marshland', **modla* 'damp area', **wgdr-* 'watery', **vol-*, *vel-*, *vbl-* 'wet, damp'. A group of dialectal words, those with specific topographic meaning, occur only as geographical names e.g.: *ponik*, *palędź*, *ochoza*, *parzoły*, *topło*, *wąkop* etc.

It should be noted that too little importance is still attached to field exploration in search of living, colloquial and dialectal forms.